

7. Učiniti samo one stvari koje su dobre za međusobni odnos i za tebe, bez obzira da li i druga strana tako radi. To osigurava etičnu i efikasnu poziciju. Izbjegavati osvetu.

8. Koristiti moć da bi se postigli ciljevi, a ne za kažnjavanje druge strane.

Premda ne možemo promijeniti prošlost, moramo naučiti živjeti s njom, zaključuju pisci izvještaja »After Yugoslavia what?«. Rješavanje konflikta aktivnost je usmjerena na preoblikovanje budućnosti.

Nije potrebno sumnjati u dobre namjere švedskog tima. Njihova ambicija da svoje znanje i sposobnosti stave na raspolaganje kako bi što lakše došlo do prekida sukoba i prestanka ljudskih patnji, vrijedna je svake pohvale i zahvalnosti. Mnoge njihove ocjene i uvidi otrežnjuju, a prognoze upozoravaju. Predložene tehnike i postupci za stvaranje uvjeta za trajan mir velikim dijelom su se i ostvarile. U tom izvještaju ostaje čitaocu nepoznata definicija konflikta. Što se u tom sukobu događa kako taj sukob neposredno izgleda, kako se najčešće manifestira, kakve su njegove posljedice na ljude, okolinu, gradove i sela, ne spominje se ni na jednom mjestu. Tražeći uzroke sukoba u oprečnim interpretacijama povijesti i nacionalnoj opsjednutosti političkih elita, ne govore ništa o posljedicama. Pokazalo se još jednom da otkrivanje uzroka, na koje nije moguće djelovati da bi ih se promijenilo, nije od koristi za rješavanje problema. Njihova pozicija neutralnosti onemogućava im da govore o posljedicama sukoba jer se one ne mogu ravnopravno rasporediti na obje strane (ipak ne postoje dvije žrtve), kako se to autorima čini. »Povijesnu krivnju« nije moguće jednako rasporediti Hrvatima i Srbima. Izvještaj je mnogo uspješniji u svom tehničkom dijelu — izlaganju postupaka pregovaranja i širenja prostora za uspjeh kompromisnog rješenja, nego kad izjednačava obranu s agresijom u ime obrane.

Ivan Grdešić

Recenzija

A. O. Hirschman

Strasti i interesi

Stvarnost, Zagreb, 1991.

Studija *Strasti i interesi*, Alberta Otta Hirschmana, njemačkog Amerikanca i izvorno ekonomista, nipošto nije suhoparan ekonomski esej. Autor je potpuno odbacio granice discipline, što ovaj esej čini iznimno zanimljivim, poticajnim, živim i šarmantnim štivom, pa mu doista nema smisla predbacivati nesistematičnost. Teško da sistematičnost u socijalnoj filozofiji i socijalnim znanostima služi išemu drugom doli prividu da se primičemo konačnom rješenju problema. Ovdje je moguće istraživati i spoznavati, te slagati kockice u mozaik, da bi se s vremenom primijetilo da su kockice žive pa bježe sa svojih mjesta; nemoguće je dobiti konačnu, dovršenu sliku; sustavnost ne pomaže.

Hirschman je svojoj studiji, nastaloj sredinom sedamdesetih godina, dao podnaslov »Politički argumenti u prilog kapitalizmu prije njegova trijumfa«. Povijest je išla naruku njegovoj orijentaciji jer je kapitalizam danas bliži trijumfu nego ikada, budući da je njegov takmac nepovratno podlegao. To, međutim, prije znači da će se ubuduće nedostaci društva čiju kičmu čini cirkulacija i akumulacija kapitala promatrati s više fatalizma i manje žučljivosti, nego da će ti nedostaci nestati ili barem nestajati. Hirschman govori o strastima i interesima u srednjovjekovnom i modernom sustavu ideja o društvu, zatim o modernom društvu koje je u svoje središte postavilo ekonomski interes, te o posljedicama takve konstelacije na politički poredak i zaključuje da je kritika kapitalizma, premda argumentirana, zanemarila činjenicu da su najveće mane kapitalizma ujedno i njegove najveće prednosti u odnosu na društvo iz kojega je nastao: od kapitalizma se očekivalo, kaže Hirschman, da će suzbiti određene ljudske porive i sklo-

nosti, te da će oblikovati manje nepredvidivu, jednodimenzionalniju ljudsku ličnost.

Racionalan, ekonomijski, proračunat duh kapitalizma, od 19. stoljeća do današnjih dana kritiziran kao bezdušan i nesmiljen, bio je pravi melem za uzburkanu Evropu, potresanu vjerskim, građanskim i međudržavnim ratovima u 16, 17. i 18. stoljeću. U tom su razdoblju aristokratske ratničke vrijednosti slave i junaštva zamijenjene modernim »mirmim« vrijednostima stjecanja i ekonomskog doprinosa »općem dobru«. Ako je mogao postojati siromašan, ali častan plemić, nemoguće je zamisliti buržuja s istim atributima. Ovaj idejni preobražaj, tvrdi Hirschman, započinje novom, »realističkom« teorijom o državi čiji je rodonačelnik bio Machiavelli, da bi se uskoro takav pokušaj »praktičnog teoretiziranja« proširio na čovjeka—pojedinaca »kakav on stvarno jest«. Riječ je, naravno, o poročnom čovjeku kojim upravljaju različite strasti. Te strasti treba suzbiti (što nisu uspjeli učiniti ni religijske zabrane ni državne represija) ili preobratiti u nešto konstruktivno da bi mogla postojati trajna, uspješna i pravedna ljudska zajednica, država. Hirschman navodi zanimljivu Vicovu misao:

»Od okrutnosti, pohlepe i častoljublja, triju poroka koji čitav ljudski rod vode na stranputicu, (društvo) stvara nacionalnu obranu, trgovinu i politiku, te time potiče snagu, bogatstvo i mudrost republika; tako društvo čini da se iz triju velikih poroka koji bi, sigurno, uništili čovjeka na zemlji razvije građanska sreća...«

Privatni će se poroci usavršavanjem i razvojem pravnog i institucionalnog poretka preobratiti u opću dobrobit. Ideja iskoristavanja individualnih strasti razvit će se u glavno načelo liberalizma, u »nevidljivu ruku« koja sebične pojedince usmjerava prema javnoj dobrobiti. I tu se više neće govoriti o strastima, nego o probicima i interesima. Interes tako postaje društveno dopušten, štovise, poželjan oblik strasti. Interes je strast u svom građanskom obliku. U građanskoj ekonomskoj teoriji i sâm homo sapiens je homo oeconomicus, građanin koji akumulira kapital, a njegova sapientia je građanski smisao za realnost, za, rečeno je-

zikom Adama Smitha, »poboljšanje vlastitog položaja«. Suprotnost interesa i strasti, ako je ikada i bila logički, psihološki ili antropološki utemeljena, sada se gubi. Interes je strast u racionalnoj građanskoj formi, ukalkulirana u vrhovni cilj stjecanja, racionalizirana i u ekonomskom i u psihološkom smislu. Tako je to zamislio i Hobbes. Strasti su pogonska energija, um operacionalizira njihovu realizaciju. Svi teže za moći, kaže Hobbes, ali moć se u građanskom društvu može svesti na ekonomsku moć.

U 17. stoljeću Bacon i Spinoza bili su nadomak takvom rješenju. Njihova ideja o jednoj strasti kao protuteži drugoj u datom je društvenom kontekstu nužno vodila prema zaključku da ljubav prema dobitku može obuzdati ljubav prema uživanju, kao što je to nešto kasnije formulirao Hume. To se može zvati sukobom dviju strasti, ali i pobjedom interesa nad strastima. Uostalom, pojmovi »strast« i »interes«, kao što i Hirschman naglašava u svojoj studiji, mijenjali su svoje značenje od autora do autora, od razdoblja do razdoblja, a ni danas nisu jednoznačni, premda su doživjeli određeni semantički razvitak. Ponekad su označavali suprotnosti, a ponekad su se upotrebljavali kao sinonimi. Ideja interesa s vremenom se sve više upotrebljavala da bi označila ekonomski probitak, i to ekonomski probitak skupina i pojedinaca, koji se najbolje ostvaruje ako se oslanja na mješavinu sebičnosti i racionalnosti. Čini se da ovdje Hirschman ipak zanemaruje društveni kontekst kojega interesno djelovanje i blagoslov kojega je ono dobilo, ne samo od društvenih već i od vjerskih instancija, upravo pretpostavlja. Koliko god filozofi i socijalni mislioci čije stavove Hirschman analizira polazili od prirode čovjeka, pravedne države, etičkih postulata ili vjerskih zabrana, njih ipak vodi nevidljiva ruka građanskog društva u usponu, bili oni toga svjesni ili ne. Autor, doduše, više puta naglašava da se bavi poviješću ideja, ali ideje ipak više reflektiraju realnost nego što je oblikuju; u svakom slučaju, odnos ideja i stvarnosti dinamičan je i složen, pa rasprava o njihovom odnosu nalikuje na raspravu o tome što je prije, kokoš ili jaje. Osim toga, ona suviše shematizira socijalnu egzistenciju

čovjeka neopravdano čineći od ideja i zbilje dva odvojena entiteta, koji se onda nekim teorijski spekulativnim konstruktima opet moraju povezivati. Radi se, uostalom, o jednoj od primjena dihotomije idealno/materijalno koju zapadna civilizacija, sa svojim kršćanskim utemeljenjem, nikako ne može prevladati.

Ako nam se, međutim, Ogburnova ideja o *cultural lagu* čini prihvatljivom (a to je ideja koja je široko prihvaćena u svakodnevnom diskursu, a u mnogim socijalnim teorijama implicitna), teško ćemo moći prihvatiti Hirschmanovu tvrdnju da se »zapajući preobražaj moralne i ideološke scene dogodi iznenada«. Radi se, naime, o rušenju srednjovjekovnih vrijednosti i usponu građanskim, u čijem se središtu pojavljuje ekonomski interes koji je u srednjovjekovnoj kulturi smatran nedopustivom strašću pohlepe. Čini se da je razlog tog »iznenadnog obrata« ipak dosta očigledan: način stjecanja novca i bogaćenja u kapitalizmu je oplodnja kapitala. To je moralno bitno manje problematičan način: to nije lihva koja bogateći jednog čovjeka nužno upropaštava drugoga. Privreda se više ne svodi na poljoprivredu u kojoj je produktivnost ili brzina cirkulacije vrijednosti značajno ograničena prirodnim činiteljima i u kojoj je stoga jedini način brzog i znatnog bogaćenja teritorijalna ekspanzija koja zahtijeva tipične feudalne vrline: junaštvo, hrabrost, pustolovnost koja se, budući da je također moralno problematična, uvijek morala opravdavati nekim višim ciljevima, najčešće širenjem prave vjere. Naravno, ni prvobitna akumulacija kapitala nije se obazirala na prava i pravdu, ali kada je ona jednom učinjena i njezine žrtve zaboravljene, kao i sve žrtve povijesnog napretka, obrtanje kapitala tj. produktivna upotreba novca koji je udružen s ljudskim radom postaje društveno poželjno ponašanje, koje donosi probitak i pojedincu i zajednici; štoviše protestantska ga etika smatra bogougodnim djelom.

Svijet kojim vladaju interesi, navodi Hirschman, ima jednu bitnu prednost: on je predvidljiv i stabilan, jer je načelo njegova funkcioniranja racionalnost. Među pojedincima koji slijede svoj ekonomski interes stvara

se mreža međuzavisnosti, a to isto vrijedi i za nacije. Slijedeći svoj ekonomski interes, one će trgovati, a to će pomoći da se izbjegnu međusobni ratovi. Ono što je zakon u političkom životu, to je interes u ekonomskom životu građanskog društva: on je njegova zakonitost, izvor njegove predvidivosti i stalnosti. Ako stjecanje i bogaćenje netko i želi zvati strašću, to neće izmijeniti njezinu ulogu: to je, naime, strast koja ne gasne zadovoljenjem, to je nezasićena strast, pa stoga podrazumijeva stalnost i predvidivost ponašanja. Razmišljajući na taj način, mnogi mislioci 17. i 18. stoljeća zaključili su da je stjecanje novca »bezazlena strast«, a trgovina djelatnost koja potiče i jača nenasilno i miroljubivo ponašanje kako pojedinaca tako i naroda; ekonomski najnapredniji narodi stoga su ujedno i »uglašeni«. Iz ovoga se, pak, rodila nada da će trgovina i prevlast ekonomskog interesa u društvenom životu poboljšati politički poredak: ne treba ni reći da je ona mnogo puta iznevjerena. Kao glavne zastupnike takva shvaćanja Hirschman navodi Montesquieua i Jamesa Steuarta. »Moderna je privreda najdjelotvornija uzda koja je ikada smišljena za ludost despotizma«, navodi sir James Steuart u djelu *Inquiry into the Principles of Political Oeconomy*. Sličnu nadu dijeli i John Millar, škotski mislilac iz razdoblja prosvjetiteljstva: jačanje ekonomski nezavisnih srednjih slojeva može biti protuteža vladarevoj moći, te brana njegovoj samovolji i despotizmu. Osim toga, smatra Millar, te se društvene skupine, živeći u gradovima i raspolažući pokretnim kapitalom, lakše udružuju radi promicanja vlastitih interesa i sposobne su poslužiti se kolektivnom akcijom u otporu vladaru. Adam Smith nije dijelio optimizam spomenute trojice mislilaca kada je riječ o poboljšanju političkog poretka samim gospodarskim napretkom; nije vjerovao da kapitalistička privreda može podvrgnuti žestoke političke (i ostale) strasti svojoj racionalnoj kontroli. Za njega je politika vazda područje ljudske ludosti, a privreda može uspješno funkcionirati sve dok ludost ne prijeđe određene granice. Smith je, uostalom, strasti izjednačio s interesom; s njim završava diskusija o interesima i strastima, a započinje kristalizacija ekonomske misli iz korpusa socijalne filozofije.

U trećem dijelu svoje studije Hirschman govori o Montesquieuovoj i Steuartovoj vi-

ziji stvaranja pravednijeg i demokracičnijeg društva pomoću blagotvornog djelovanja trgovine i moderne privrede uopće kao o »epizodi intelektualne povijesti« koju dolazeća stoljeća nisu verificirala. On ipak smatra da se radi o velikoj ideji koja je imala mnogo štovatelja među socijalnim teoretičarima kao što su Adam Ferguson, Tocqueville, Proudhon, Marx, Schumpeter, Keynes. Svi su oni, napominje autor, spomenu-tu ideju podržali na vrlo različite načine, baš kao što su je i kritizirali, pronalazeći mnoge protuargumente.

Albert Otto Hirschman u svojoj studiji njeguje ikonoklastički stav: neke teze, koje se u korpusu socijalne misli smatraju gotovo aksiomima, dovedene su u sumnju, ali ne zato da bi se pobile i da bi se ustanovili neki novi, zapanjujući kanoni istinitosti; ovaj posljednji pojam, uostalom, disparatan je s biti socijalne filozofije, pa i socijalne znanosti. Autor nema takve pretenzije; on samo želi podsjetiti, kako sam kaže, na neke gotovo zaboravljene intelektualne epizode i argumente kako se oni ne bi morali ponovno izmišljati, a isto tako želi ukazati na činjenicu da neprijeporne istine koje čine dio naše kolektivne svijesti ne moraju biti ne-problematične kao što se na prvi pogled čine. Hirschman smatra da raspravu treba nastaviti. Njegov doprinos raspravi, oličan u ovoj nevelikoj studiji, neobično je poticajan.

Veljka Čolić Peisker

sredinom veljače objavljena je knjiga Reine-ra Eisfelda *Pluralizam između liberalizma i socijalizma*. S njemačkog izvornika (»Pluralismus zwischen Liberalismus und Socialismus«), koji je tiskan u Stuttgartu 1972, na hrvatski je jezik ovu značajnu studiju preve-la dr. Mirjana Kasapović.

Riječ je o knjizi i autoru koji nisu ne-poznati našim politolozima. Rainer Eisfeld preveden je u *Našim temama* (3—4/1990) i u ljubljanskoj *Teoriji in praksi* (1—2, 3—4/1990), a dr. Adolf Bibič ga u svojoj knjizi »Civilno društvo i politički pluralizam« (Za-greb, 1990, str. 144. do 147), svrstava među nezaobilazna imena svake rasprave o socija-lizmu i pluralizmu. Kao ilustracija značenja ovog autora, može poslužiti i podatak da je dr. Bibič u svojoj knjizi u čak 38 fusnota uputio na Reincera Eisfelda i neko od nje-govih djela, najčešće upravo na knjigu *Plu-ralizam između liberalizma i socijalizma*.

Kao što pokazuje već i naslov, središnja tema Eisfeldova rada je pluralizam, u nje-govim relacijama s liberalnim i socijali-stičkim paradigmatama. Već na samom početku, u predgovoru hrvatskom izdanju, autor definira sâm pojam dvoznačno: a) kao em-pirijski pluralizam: »postojanje mnoštva društvenih mišljenja, interesa (tj. ujedno i grupa) i moći (tj. u biti, saveza)«, te b) nor-mativno, kao »pretvaranje tog mnoštva u sadržaje političkog oblikovanja demokratskih sistema vlade«.

Pluralizam je za njega »treći izazov libe-ralnoj ustrojivosti 'body politic'«, kako on naziva i treći dio prvog poglavlja. Naime, već u prvim rečenicama knjige, Eisfeld kon-statira »upitnost liberalnog nastijeda« koja je svoje iskaze dobila u plebiscitarnom i teh-nokratskom izazovu parlamentarnoj demo-kraciji. Osnovno protuslovlje pritom on vidi u činjenici da čovjek živi u socijalnim uvje-tima naprednog industrijskog društva, ali s političkim institucijama koncipiranim u pred-industrijskom miljeu (str. 1). To je »protu-slovlje između oblika socijalne i političke or-ganizacije« (str. 2) na čijem razrješenju in-zistiraju dva alternativna izazova: a) plebi-scitarno dovođenje u pitanje parlamentarne demokracije i b) birokratska (tehnokratska) alternativa. U razlaganju tih alternativnih

Recenzija

Rainer Eisfeld

Pluralizam između liberalizma i socijalizma

Biblioteka Politička misao, Informator, FPZ, Zagreb 1992. str. 176.

Kao trideset i treća u biblioteci »Politička misao«, izdavača zagrebačkog Fakulteta političkih nauka i poduzeća Informator,